

УДК 336. 228. 3

Фільо М. М.,*аспірантка кафедри податків і фінансової політики Тернопільського національного економічного університету*

ПОДАТКОВІ ВТРАТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено теоретичні підвалини феномену податкових втрат, основні причини та передумови їх виникнення. Проаналізовано взаємозв'язок податкових втрат з транзакційними витратами та тіньовою економікою. Запропоновано напрями розбудови інституційних засад протидії податковим втратам.

Ключові слова: податкові втрати, транзакційні витрати, фінансові інститути, тіньова економіка.

В статье исследованы теоретические основы феномена налоговых потерь, главные причины и предпосылки их возникновения. Проанализирована взаимосвязь налоговых потерь с транзакционными издержками и теневой экономикой. Предложены направления развития институциональных основ противодействия налоговым потерям.

Ключевые слова: налоговые потери, транзакционные издержки, фискальные институты, теневая экономика.

The theoretical foundations of the phenomenon of tax losses, the basic causes and conditions of their occurrence are investigated. The relationship of tax losses with transaction costs and the shadow economy are analyzed. The main directions of institutional conditions of organization counteraction of tax losses development are proposed.

Keywords: tax losses, transaction costs, fiscal institutions, the shadow economy.

Постановка проблеми. Податкові втрати, як загроза для податкової безпеки держави, дедалі частіше привертають до себе увагу науковців. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, неодноразово доводять, що роль державних інститутів та фіску у регулюванні економічних відносин є досить значною. Зростання обсягів податкових втрат є проблемою, що тісно пов'язана із проблемами податкової політики та безпосередньо впливає на її інститути. Цей процес є наслідком реакції бізнесу на фінансово-економічну кризу та неефективну податкову політику. Тому особливо важливим є визначення основних шляхів мінімізації податкових втрат як складової тіньової економіки з метою забезпечення сталого розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню феномену податкових втрат вітчизняними та зарубіжними науковцями приділяється-

ся недостатня увага. У цьому аспекті, проблему трансакційних витрат, складовою яких є податкові втрати, аналіз чинників та причин їх виникнення досліджували у своїх роботах С. Айвазова, Ю. Валевич, К. Ерроу, Л. Лисяк, П. Мілгром, Д. Норт, Дж. Робертс, В. Тарашенко, Е. Дж. Тодер та ін. Питання ухилення та уникнення від оподаткування присвячені роботи таких науковців як О. Десятнюк, Ю. Іванов, А. Крисоватий, Л. Олейнікова, Л. Ревуцька. Разом з тим, теоретичні засади податкових витрат та особливості формування інституціональних умов організації їх протидії недостатньо висвітлені у науковій літературі.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в поглибленні напрацювання науковців у галузі податкових витрат, дослідженні їх взаємозв'язку з трансакційними витратами, визначенні чинників, що призводять до виникнення податкових витрат та, відповідно, зростання обсягів тіньової економіки у державі, а також внесення пропозицій щодо зниження рівня податкових витрат.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавчих та наукових джерел свідчить про обмеженість та недостатність вивчення проблеми податкових витрат.

У вітчизняному податковому законодавстві таке визначення, як податкові втрати, взагалі відсутнє. Фінансово-економічний словник А. Г. Загороднього визначає термін “податкові втрати” як втрати держави у зв'язку з наданням податкових пільг, передбачених законом [1, с. 171]. Л. В. Ревуцька вказує, що податкові втрати – це різниця між сумою податкових резервів, які перебувають у тіні та сумою додатково нарахованих податків у результаті проведення податкового аудиту [2].

Досить часто термін податкові втрати ототожнюють з податковими витратами. Однак, на нашу думку, це не є правильним. Як зазначає американський науковець Е. Дж. Тодер, податкові витрати є урядовими витратами у формі втрати або відстрочення податкових платежів, що відбувається у зв'язку з певними умовами, які викликані відхиленням від еталонної структури податкового законодавства [3]. Також він вказує на те, що податкові витрати визначаються за критерієм відхилення від початкової сутності податку, тобто, якщо в одній країні умови оподаткування розглядаються як нормативні, то в іншій країні такі умови можуть трактуватись як такі, що є передумовами податкових витрат. В. А. Тарашенко стверджує, що усі статті, які є відхиленням від чинної системи оподаткування, являють собою податкові витрати [4, с. 23].

Отже, необхідно розмежовувати термін “податкові втрати” та “податкові витрати”. Ми схильні припустити, що податкові втрати – це та сума коштів, яку недоотримає бюджет внаслідок ухилення та уникнення від оподаткування суб'єктами підприємницької діяльності. Тоді як податкові витрати – це втрати держави, зв'язку з наданням податкових пільг, списанням та скороченням податкових зобов'язань, відтермінуванням сплати податкових платежів тощо.

У рамках дослідження цієї проблематики чільне місце повинно відводиться трансакційним витратам, у складі яких ми можемо виділити податкові втрати, як один з формуючих елементів.

Лауреат Нобелівської премії К. Ерроу визначав трансакційні витрати як витрати, пов'язані з експлуатацією економічної системи [5, с. 66]. У трактуванні Д. Норта трансакційні витрати включають у себе витрати оцінки корисних властивостей об'єкта обміну та витрат на забезпечення прав і примусу щодо їх виконання [6]. Він стверджує, що вони є невід'ємною складовою ринків, що розвиваються, а також є основою виникнення політичних, соціальних та економічних інститутів.

Американські економісти П. Мілгром та Дж. Робертс у своїй праці "Угода, вплив витрат та організація економічної діяльності" зазначають, що трансакційні витрати включають у себе будь-які втрати, які виникають внаслідок неефективних планів, угод, спільних рішень та створених структур, реакцій на змінені умови, а також нерезультативного захисту угод [7, с. 34]. Вони включають все, що так чи інакше позначається на дієвості різних способів розподілу ресурсів і організації виробництва. Ю. Валевич вказує на те, що трансакційні витрати є витратами підготовки та прийняття договору, а також витрати контролю за дотриманням цього договору та забезпечення його виконання [8].

Згідно з твердженням Л. В. Лисяка, виконання будь-яким інститутом своїх функцій неможливе без трансакційних витрат, зумовлених, по-перше, виникненням і закріпленням інституційних норм упорядкування відносин економічних агентів (за умови зниження завдяки цим нормам витрат унаслідок взаємодії агентів), по-друге, функціонуванням самого інституту [9, с. 30].

С. Г. Айвазова та її співавтори стверджують, що зниження рівня трансакційних витрат свідчить про ефективність функціонування інститутів. У політичній взаємодії, трансакційні витрати обернено пропорційні авторитету, легітимності влади [10]. Відповідно, ефективність фіскальних інститутів та рівень податкових втрат прямо залежить від ступеня легітимності влади. Чим вона вище, тим нижчі податкові втрати несе держава при виконанні прийнятого рішення.

Податкові втрати є однією із форм трансакційних витрат. Для того щоб визначити, якою саме формою, наведемо класифікацію трансакційних витрат, що є найбільш поширеною (табл. 1). Більшість науковців виділяють п'ять типів трансакційних витрат [11, с. 25]:

- витрати пошуку інформації;
- витрати ведення переговорів;
- витрати виміру;
- витрати специфікації та захисту прав власності;
- витрати опортуністичної поведінки.

Таблиця 1
Класифікація трансакційних витрат

№ з/п	Види трансакційних витрат	Характеристика
1.	витрати пошуку інформації	витрати часу та ресурсів на пошук, отримання та обробку інформації про ціни, наявний товар та споживачів, а також втрати, пов'язані з неточністю інформації.
2.	витрати ведення переговорів	ринок потребує значних коштів на досягнення домовленостей щодо умов обміну, укладення та оформлення договору.
3.	витрати виміру	витрати, викликані необхідністю виміру кількості та якості товарів, робіт і послуг.
4.	витрати специфікації та захисту прав власності	витрати на утримання органів державної влади, арбітражу, судової системи.
5.	витрати опортуністичної поведінки	витрати, пов'язані з недобросовісною поведінкою суб'єктів обміну, що призводить до порушення умов договору або спрямованої на отримання односторонньої вигоди.

*Складено автором на основі [11].

Отже, податкові втрати можна віднести до витрат опортуністичної поведінки. Реалізація такої поведінки здійснюється шляхом слідування власним інтересам, в тому числі і злочинним шляхом, з використанням обману, як в активній, так і в пасивній формі, на основі прихованої та неповної інформації.

Як відомо, податки є результатом договору між державою та суспільством. Згідно з цим договором, суспільство зобов'язується сплачувати податки, а держава, своєю чергою, – надавати суспільні блага громадянам, тобто сплата є обов'язковою для задоволення суспільних потреб і не залежить від бажання та волі конкретного платника. Якщо одна зі сторін порушує умови цього договору, виникає явище податкових втрат. Однак слушно зазначає Л. Г. Олейнікова, що цілі платників податків та держави збігаються лише частково: головною метою платників (як фізичних, так і юридичних осіб) є отримання максимально можливого прибутку від своєї діяльності; а держава зацікавлена в отриманні, акумуляції й перерозподілі максимальних фінансових ресурсів для виконання своїх функцій [12, с. 38]. Для задоволення соціально-економічних запитів та досягнення поставлених перед державою необхідне збалансування інтересів держави та податкоплатників.

Причини ухилення та уникнення від оподаткування науковці поділяють на три умовні категорії [13]:

– правові (вітчизняне податкове законодавство занадто об'ємне, його норми розпилені у великій кількості законодавчих актів, у які постійно вносяться зміни і доповнення);

– економічні (обумовлені дією досить високих податкових ставок і неможливістю для деяких платників податків вчасно і повно платити податки);

– моральні (низька правова культура, неприязне відношення до наявної податкової системи і, не в останню чергу, корисність платників податків).

Однак необхідно зазначити, що на підвищення рівня податкових втрат при проведенні податкової політики сприяють саме неекономічні чинники (психологічні, моральні), які досить складно врахувати.

Ухилення від оподаткування шляхом проведення операцій, що не реєструються, приховування фонду оплати праці шляхом видачі заробітної плати в конвертах, висунення незаконних вимог до відшкодування податку на додану вартість, незаконне використання пільг, використання спрощеної системи оподаткування, спотворення економічних показників, що дозволяє зменшити розмір бази оподаткування: все це є факторами, що впливають на збільшення обсягу податкових втрат.

Рівень податкових втрат свідчить про можливість платників податків ухилитись або уникнути сплати податків. Оцінка таких можливостей залежить від суб'єктивних ментальних моделей: особи по-різному сприймають доступну їм інформацію і, виходячи з цього, приймають різні рішення: сплатити належні податки чи ухилитись від їх сплати. Якщо податкові втрати дорівнюють нулю, це свідчить про те, що діяльність податкових органів є максимально ефективною. Однак така ситуація є неможливою.

Таким чином, відсутність досконалого суспільного договору між державою та суспільством створює можливості для прихованого ведення діяльності, що призводить до виникнення податкових втрат. Для їх мінімізації необхідне створення ефективних фіскальних інститутів. Неефективність фіскальних інститутів призводить до виникнення явищ ухилення та уникнення від оподаткування, що, своєю чергою, зумовлює зростання обсягів податкових втрат. Як наслідок, держава недоотримує значні обсяги бюджетних коштів, що намагається компенсувати підвищенням ставок оподаткування та розширенням податкової бази. В результаті таких заходів суб'єкти господарювання застосовують всі можливі засоби, для того щоб уникнути надмірного тиску з боку держави, шляхом переведення свого капіталу в "тінь", що зображено на рис. 1.

Таким чином, податкові втрати є однією з численних складових тіньової економіки. Однак саме цей сегмент формує найбільший масив доходів тіньової економіки. Тіньова економіка є соціальним феноменом, тобто це реакція різних верств суспільства на зміни, які проходять у державі, та на якості державного управління.

Для задоволення соціально-економічних запитів та досягнення поставлених перед державою необхідне збалансування інтересів держави та

податкоплатників. Цього можна досягти шляхом поєднання оптимального рівня податкового навантаження та усвідомлення суб'єктами підприємницької діяльності свого обов'язку щодо сплати податкових платежів.



Рис. 1. Взаємозв'язок ухилення та уникнення від оподаткування, податкових втрат і тіньової економіки

Для запобігання появи таких явищ, як податкові втрати, ухилення і уникнення від оподаткування, тіньова економіка, насамперед, потрібно забезпечити формування та функціонування ефективних фіскальних інститутів, які б враховували інтереси держави, з одного боку, та платників податків, окремих громадян – з іншого.

Висновки. Virішення проблеми податкових втрат потребує науково обґрунтованих положень та проведення подальших досліджень з питань фіскальних інституційних систем, які б мінімізували втрати держави внаслідок ухилення та уникнення від оподаткування. Стабільні та ефективні фіскальні інститути забезпечуватимуть нормальну роботу ринкових механізмів та сприятимуть зниженню податкових втрат. Застосування положень фіскальних інститутів надасть можливість збалансувати податкову систему як вагому складову державного регулювання та підвищити якість податкової політики в Україні.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що досягнення стабільного розвитку України передбачає подальше дослідження фіскальних інститутів мінімізації податкових втрат та, на цій основі, пошуку шляхів вирішення проблем, які існують як у податковій сфері, так і у сфері державних фінансів у цілому.

Література:

1. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній та ін. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
2. Ревуцька Л. В. Аналіз ефективності практики реалізації податкового ау-

диту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_4_3/104-107.pdf.

3. Toder E. J. Tax Expenditures and Tax Reform: Issues and Analysis / E. J. Toder / National Tax Association Meetings, Miami, Florida, November 19, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urban.org/publications/411371.html>.

4. Тарашенко В. А. Податкові пільги: теоретичні аспекти // Наукові праці НДФІ. – 2009. – № 1 (46). – С. 19 – 26.

5. Эрроу К. Дж. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 2.

6. Норт Д. Трансакционные издержки во времени [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fpn.asu.ru/files/north%201.doc.

7. Milgrom P., Roberts J. Bargaining costs and the organizations of economic activity. – Cambridge, 1990.

8. Валеви́ч Ю. Институциональное равновесие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipm.by/pdf/Valevich-8464.pdf>.

9. Лисяк Л. В. Трансакційні витрати функціонування інституту бюджетної політики // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 27 – 35.

10. Айвазова С. Г., Панов П. В., Патрушев С. В., Хлопин А. Д. Институционализм и политическая трансформация России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strategy-spb.ru/partner/files/1institutSIONalizm_i_politicheskaya_transformatsiya_rossii.doc.

11. Вольчик В. В. Курс лекций по институциональной экономике. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. Ун-та, 2000 – 80 с.

12. Олейнікова Л. Г. Інноваційний розвиток як мотив детінізації економіки // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 35 – 41.

13. Иванов Ю. Б. Податкова система: підруч. / Ю. Б. Иванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 920 с.